

Юлія Снурнікова

МОВЛЕННЄВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ТЕЛЕЕФІРУ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджується проблема низької мовленнєвої культури сучасного телебачення; визначаються критерії мовленнєвого професіоналізму працівників телефіру, як-от: безшумне дихання, чітка дикція, відсутність діалекту й дефектів вимови, знання орфоепічної норми, логіко-інтонаційної будови мовлення. Аналізуються мовленнєві відхилення, притаманні сучасним журналістам і телеведучим.

Ключові слова: ефір, культура, техніка мовлення, безшумне дихання, інтонація, дефект вимови.

Исследуется проблема низкой речевой культуры современного телевидения; определяются критерии речевого профессионализма работников телеэфира: бесшумное дыхание, четкая дикция, отсутствие диалекта и дефектов при произнесении, знание орфоэпической нормы, логико-интонационной конструкции речи. Анализируются речевые отклонения, которые свойственны современным журналистам и телеведущим.

Ключевые слова: эфир, культура, техника речи, бесшумное дыхание, интонация, дефект произнесения.

The article researches the problems of modern mass-media's low speech culture, determines and analyses main aspects of telejournalists' speech professionalism, searches the ways of cracking this problem in journalistic higher education field.

Key words: television, ether, speech culture, technique of speech, noiseless breathing, voice, diction, orthoepy, intonation, defect of pronunciation, dialect, training, journalistic higher education.

В останні роки вітчизняне телебачення піддається різкій, але цілком справедливій критиці з приводу зниження **мовленнєвої культури** працівників ефіру (під якою, як правило, розуміється високий рівень володіння літературною мовою, багатство словникового запасу оратора, відсутність стилістично зниженої лексики, ясність і простота висловлювання думок) і **техніки мовлення** ведучих і журналістів (під

якою розуміється виразність голосу, інтонованість мовлення, чіткість дикції та артикуляції, відсутність мовленнєвих дефектів та діалектних відхилень) [8; 12]. Ефірне мовлення, яке ще два десятиліття тому було літературним зразком, сьогодні спотворене суржилом, мовленнєвими дефектами, розмовно-зниженою лексикою, недбалою та малограмотною вимовою. Такий стан властивий не лише регіональним, а й усім без винятку загальнонаціональним телеканалам; окрім того, дедалі більше з'являється програм (зокрема, в жанрі шоу), в яких розмовно-побутовий стиль — це так зване «режисерське вирішення», але які, на наш погляд, якраз і є прикладом найглибшої мовної деградації сучасних медіа та джерелом поширення такої «норми» в соціумі). Отже, нині **якнайгостріше актуалізована** необхідність розв'язання проблеми вербальної недосконалості ефірних ЗМІ.

Сьогодні мовознавці, журналістикознавці, мистецтвознавці перейшли від констатації проблеми мовної деградації сучасного ТБ [1; 2; 4; 9; 10] до спроб власне її розв'язання. Поряд із орієнтованими на широкий загал виданнями з риторики та ораторської майстерності [3; 5], з'явилися і праці, зорієнтовані на телевізійну специфіку, в яких пропонуються методики оволодіння технікою мовлення, даються професійні поради з усунення мовленнєвих недоліків, які можна успішно використовувати у практиці будь-якого телеканалу [8; 6; 7; 11]. Проте, в більшості телевізійних редакцій (особливо регіональних) відсутнє навіть усвідомлення проблеми. Лише на деяких телестудіях розуміють необхідність відповідних тренувань для телеведучих та журналістів і запрошують до співпраці репетиторів з мовленнєвої майстерності (хоча й ці ініціативи носять несистемний характер). Відтак, докорінне виправлення ситуації, на нашу думку, слід починати ще з освітнього шабля, з етапу **виховання фахівця**, зробивши мовленнєву підготовку невід'ємним елементом журналістської освіти, а оволодіння цією майстерністю — однією з ознак професіоналізму. Виправданість такого підходу стає дедалі очевиднішою в умовах масштабного розвитку системи вищої журналістської освіти в Україні, коли штат телекомпаній поповнюють уже не стільки вчорашні інженери, вчителі чи актори, скільки та насамперед (і нарешті) випускники журналістських факультетів, яким і належить підняти професійну планку на вищий рівень. До речі, це стосується і сфери радіожурналістики, оскільки, незважаючи на те, що передусім ми акцентуємо увагу

на мовленнєвій підготовці тележурналістів, цей досвід рівною мірою може бути спроектований і на підготовку фахівців для радіо.

Отже, метою нашої статті буде окреслення складників мовленнєвого професіоналізму працівників ТБ (на основі аналізу характерних мовленнєвих недоліків сучасного телеефіру) та визначення шляхів розв'язання проблеми в межах журналістської освіти. Проте зосередимося саме на характеристиці *техніки* ефірного мовлення як важливого складника мовленнєвої культури сучасного телебачення. Питання засмічення телерадіоефіру жаргонізмами, сленгом, арго й іноземною лексикою та ролі ЗМІ в їх масовому поширенні свідомо залишимо поза увагою цього дослідження.

Фактичний матеріал розвідок становитимуть науково-гуманітарні праці зі сценічного й ефірного мовлення та телепрограми українських регіональних та загальнонаціональних телекомпаній (з виступами в них журналістів і ведучих).

Критерії мовленнєвого професіоналізму тележурналістів. Техніка ефірного мовлення класично складається з комплексу професійних навичок, пов'язаних з енергетичною, генераторною та артикуляційно-резонаторною системами голосоутворення [12]. Одним із важливих елементів професійності мовлення на ТБ є *безшумне дихання оратора*. Якщо в театрі для створення особливого колориту сцени актор може додати гучних придихів, то працівник ефіру зобов'язаний працювати на безшумному вдиху, враховуючи надчутливість мікрофонів, здатних небажано посилювати шум дихання.

Утім, правильне дихання — лише один із багатьох компонентів техніки ефірного мовлення. Не менш значущими її складниками є розвиток мовленнєвого голосу, його глибини та тривкості, виховання чіткої дикції, позбавленої діалектного забарвлення, оволодіння правилами орфоєпії та риторики, прийомами логіко-інтонаційного аналізу текстів, а також набуття мовленнєвого слуху. Якщо йдеться про роботу журналіста в кадрі, важливим елементом також є пластична органічність оратора.

Поширена на сучасному телебаченні ідея про те, що мовлення в телеефірі має бути наближеним до побутового, бачиться нами не лише вкрай помилковою, але й руйнівною. Адже органічність, природність не означає нехтування професійними принципами ефірної риторики. Бажання розмовляти з телеекрана просто, як у побуті,

з одного боку, призводить до втрати сутності висловленої з екрана думки, з іншого — поступово погіршує рівень мовленнєвої культури телеаудиторії.

Основні недоліки мовлення в сучасному телеєфірі. Якщо в побуті органи мовлення задіяні на 10–15 %, то для виходу на рівень публічної комунікації необхідна їх активізація до 40–50 %. Без попередніх систематичних тренувань мовленнєвого апарату це абсолютно неможливо, про що добре знають, скажімо, представники акторської професії і, перш ніж вийти на сцену, готуються до відповідних навантажень. Навпаки, цьому не надають належного значення в журналістській сфері, — звідси низький рівень мовленнєвої підготовки працівників сучасного телеєфіру, більшість з яких мають ті чи інші недоліки вимови, але все одно допускаються до мікрофона.

Перегляд передач на українських телеканалах (як місцевих, так і центральних) дає можливість вказати на ті недоліки, які зустрічаються в мовленні ведучих і репортерів. За нашими спостереженнями, майже 100 % сучасних працівників телеєфіру не володіють технікою безшумного добору повітря, іноді рівень звучання вдиху вищий за силу вимовляння ними окремих щільних звуків. Серед найбільш розповсюджених недоліків — затиск і м'якість мовленнєвого апарату або, навпаки, невиразне скоромовлення, нечіткість виголосу окремих звуків та «проковтування» початку й кінця слів, недотримання правил наголосу, редукції та асиміляції звуків. Так, мовлення ведучих і репортерів програми «Подробиці» («Інтер») у російськомовних випусках відрізняється рівновеликістю складів з «а» та «о» (що характерно для мешканців центральних та південних регіонів України), відсутністю йотації, дифтонгів та елементарними орфоепічними помилками (іноді до 10–15 на випуск невірних наголосів у словах).

Регіональний телеєфір до того ж відрізняється буквально засилам серйозних діалектних відхилень (говорів) та дефектів вимови, якот ротацизм та сигматизм (найпоширеніші), лямбдацизм, дефекти дзвінкості та пом'якшення, вимовляння м'яких «-ть» та «-дь» (в рос. мовленні), шиплячих тощо (за нашими спостереженнями, 80 % журналістів, зокрема харківських служб новин, мають ті чи інші мовленнєві відхилення).

Нарешті, найпоширенішим недоліком, який деякими поважними телестудіями, навпаки, видається за «фірмовий стиль», є аритмія

мовлення — надмірне подрібнення мовленнєвих тактів та надлишок інтонаційних наголосів (особливо характерно для служб новин російського телеканалу НТВ та українського СТБ; харківська агенція новин «Медіа-порт» також демонструє редакційну одностайність у дотриманні аритмії). Окрім інших відхилень, саме надмірним інтонуванням речень яскраво відрізняються такі провідні українські та російські телеведучі, як Л. Добровольська, Р. Сенічкін, Л. Парфьонов, М. Максимовська.

Відтак, стикаючись на телеканалах з наявністю низької мовленнєвої культури працівників ефіру й при цьому з абсолютним неусвідомленням чи ігноруванням цього факту, тележурналісти-початківці не мають перед собою зразків для самовдосконалення, і поступово наслідують усі притаманні певному колективу мовленнєві особливості.

Шляхи розв'язання проблеми в межах професійної освіти. Необхідність мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців телебачення вже давно усвідомили на відділеннях журналістики таких провідних ВНЗ Росії, як Московський державний університет ім. Ломоносова (МГУ), Всеросійський державний інститут кінематографії (ВГИК), Санкт-Петербурзький державний університет (СПБГУ): сьогодні у навчальний процес впроваджені відповідні дисципліни, а методичним фундаментом для них стали розробки московської (РАТИ-ГИТИС) та пітерської (СПБГАТИ) мовленнєвих шкіл, заснованих ще за часів Радянського Союзу, наслідуваних усіма театральними й режисерськими школами колишнього СРСР та визнаних сьогодні в усьому світі.

На цих методиках і підходах ґрунтується й мовленнєва підготовка майбутніх тележурналістів у Харківській державній академії культури, де «сценічне мовлення» — традиційно ключовий предмет на театральному відділенні, а з відкриттям факультету кіно- й телемистецтва трансформований у дисципліну «Мовлення на ТБ», базову для трьох спеціалізацій: «телеведучий» (обсягом 760 год. протягом 4 років навчання), «телерепортер» (обсяг 670 год./4 роки), «телережисер» (близько 100 год.). Проте питання щодо змісту такого курсу донині залишається дискусійним.

Дійсно, на сьогодні методика виховання голосу акторської школи пройшла всі випробування часом і перебуває в постійному розвитку, послідовно враховуючи нові надбання сучасної науки — театрознав-

тва, філології, психології, фоніатрії, логопедії, педагогіки. А відтак деякі положення класичної дисципліни «сценічне мовлення» цілком можуть бути запозичені тележурналістикою — але зважено й аргументовано, з *розумінням різниці в підходах* до виховання актора та журналіста: у цих професій абсолютно різні кінцеві завдання, і те, без чого не відбудеться актор, для фахівця телебачення може виявитися не тільки зайвим, а, можливо, і шкідливим. Так, спрямована на оволодіння майстерністю слова в процесі виконання ролі, дисципліна «сценічне мовлення» ставить на меті виховання насамперед творчої особистості актора, що вміє емоційно діяти словом в умовах сцени, створювати мовленнєво-пластичні образи, переконливо перевтілюватися. Навпаки, тележурналіст не повинен грати роль, акторствувати, діяти від імені героя. Для органічного існування в кадрі й за кадром йому достатньо володіти мовленнєвою специфікою телевізійного жанру, в якому належить виступати (новини, аналітичний огляд, ток-шоу тощо).

Елементи ж акторської майстерності, на наш погляд, доцільно впроваджувати в програму підготовки тележурналістів лише з метою зняття фізичних і психологічних затисків у студента, заради набуття ним пластичної органічності та вміння контролювати рухи тіла під час роботи в кадрі. Адже мова телеєфіру істотно відрізняється від мови театру чи кіно: насамперед тим, що телеведучий чи репортер існує в обмеженому аудіовізуальному екранному просторі, де сказане, як правило, не може підкріплюватися широким жестом, активним рухом голови й тіла [1]. У телеєфірі роль жестів і рухів перебирає на себе *слово*, стаючи самодостатнім.

Відтак, очевидно, що класичну дисципліну «сценічне мовлення» слід *адаптувати під телевізійний фах* з урахуванням тих цілей і завдань, які належить вирішувати спеціальному навчальному курсу з назвою чи то «Мовлення на ТБ», чи то «Ефірне мовлення», спрямованому на мовленнєву підготовку саме фахівців телебачення.

З обґрунтуванням саме такого підходу три роки тому нами було запропоновано введення на відділенні журналістики ХНУ ім. В. Н. Каразіна курсу з мовленнєвої майстерності «Журналіст у кадрі» для студентів-телевізійників. Дисципліна виявилася надзвичайно затребуваною серед студентів, які з великим бажанням відвідують курс, а по закінченні тренувань помітно відрізняються від тих, хто подібне

навчання не пройшов. Сьогодні триває робота із вдосконалення методики викладання.

В основу курсу нами покладені методики обох згаданих мовленнєвих шкіл — пітерської та московської (усі основні розділи: дихання, голос, дикція, орфоепія, логіко-інтонаційні принципи усного мовлення), а далі з них відібрані потрібні та відсіяні зайві техніки. Безумовно, як і педагогами сценічного мовлення, нами використовується комплексний голосово-мовленнєвий тренінг та робота з текстами. Обов'язковим як для акторів, так і для телевізійників вважаємо опанування технікою безшумного дихання на опорі, без чого неможливе власне виховання голосу. Не потребує пояснень важливість усунення в мовленні студентів дикційних недоліків (млявої артикуляції, мовленнєвих дефектів, ознак говорів і діалектів) та досконале опанування ними орфоепічної норми (причому, для східних регіонів України — і української, і російської). Ситуація двомовності вимагає подвійної роботи й від педагогів, зокрема підбору навчального матеріалу двома мовами (вправ, скоромовок, текстів).

Проте, якщо актору для існування в умовах сцени необхідно мати гнучкий, широкий за діапазоном і потужний голос (що дає розвиток звуковисотного, силового (динамічного) та темпоритмічного діапазону), то тележурналісту, який працюватиме з чутливими мікрофонами, сила голосу й навички виразного читця скоріше не знадобляться. Навпаки, важливішим буде набуття витривалості голосу, тобто вміння промовляти протягом довгого часу без помітної втоми. А, отже, потрібно виховання голосової тривкості, тренування так званої «середини голосу» (чому сприятиме розвиток резонаторної системи, глоткової артикуляції). Нарешті, надзвичайно корисними саме для виховання телевізійників, на наш погляд, є додаткові логопедичні методики, адаптовані педагогами Російської академії театрального мистецтва (ГИТИС) для практичних занять зі студентами, — зокрема, *релаксаційні*: зондовий масаж язика, м'язів обличчя та ротової порожнини; зняття затисків нижньої щелепи; підвищення рухливості верхньої губи. Комплекс таких вправ сприяє активізації артикуляції та усуненню мовленнєвих дефектів.

Як і в методиці виховання актора, в роботі з телевізійниками вважаємо за доцільне рухатися від окремих звуків — до їх сполучень, від звукосполучень — до слів і речень, від речень — до текстів. Робота над

текстами — їх інтонуванням, темпово-ритмічною побудовою — складає окремий розділ курсу (методичним підґрунтям для логіко-інтонаційного аналізу текстів також є праці провідних педагогів сценічного мовлення [7; 12]). Але, на відміну від акторської спеціалізації, де більше уваги приділяється роботі з художніми текстами (оповіданнями, казками, віршованими формами, зокрема гекзаметром), для телевізійного фаху це має бути насамперед публіцистика та тексти інформаційних жанрів. Хоча робота з художніми текстами також допомагає закріплювати вірні технічні мовленнєві навички: студентам дає можливість відчути різницю між динамічною й гострою мовою інформаційних повідомлень і м'якою, округленою мовою літературно-художніх текстів, а педагогу — досягти успіху в роботі з особливо закомплексованими в мовленнєвому сенсі учнями. На наш погляд, саме через художнє слово можна якнайповніше продемонструвати студентам і жанрову різницю між інформаційними та художньо-публіцистичними програмами.

Отже, комплекс завдань, які має розв'язати курс з техніки мовлення, вимагає від викладача постійного пошуку нових підходів, розробки оригінальних вправ, періодичного оновлення текстів для логіко-інтонаційного аналізу. До того ж, серед важливішого доводиться відбирати лише найважливіше, оскільки на мовленнєвий курс на відділенні журналістики ХНУ ім. В. Н. Каразіна поки що відведено лише один семестр на II курсі, по 2 години на тиждень (тобто загалом 36 годин; для порівняння: сценічне мовлення в Російській академії театрального мистецтва (ГИТИС) викладається протягом 4 років; у ХДАК — також 3 і 4 роки для різних спеціалізацій).

Відтак, очевидним і логічним бачиться збільшення обсягу мовленнєвого курсу й на журналістському відділенні Харківського університету, принаймні до 220 годин протягом 3 років навчання (з другого по четвертий курс). Інакше студенти, пройшовши мовленнєві тренування на 3-му курсі (і не продовжуючи самостійну роботу над голосом і дикцією), до закінчення університету напевно втратять набуті навички, особливо якщо не встигнуть їх закріпити в практичній діяльності на молодших курсах. А отже, й ефективність такої дисципліни в навчальному процесі зводиться нанівець.

Тож очевидним є висновок, що припинення процесу руйнування мовленнєвої культури відбудеться лише з приходом на телебачення

журналістів, обізнаних у специфіці ефірного мовлення, котрі володітимуть відповідною мовленнєвою технікою. Збільшення кількості таких фахівців у телевізійних редакціях, у свою чергу, спровокує появу так званого «мовленнєвого цензу» — традиції жорсткого відбору тих, хто може бути допущений до роботи з мікрофоном. З огляду на це, багато чого залежить сьогодні від зусиль викладачів-мовників журналістських відділень. Відтак, питання змістовного наповнення мовленнєвих курсів, обсягу та методичного забезпечення таких дисциплін потребують педагогічних дискусій і становлять перспективу подальших науково-методичних розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Гаврилюк П. І.* Мова на телебаченні. Про деякі тенденції сучасного ТБ Росії та України // *Культура України: Зб. наук. пр.* — Х., 1999. — Вип. 5.
2. Журналистов надо учить и учить! О чем говорили на круглом столе «Русский язык в эфире» // *Независимая газета.* — 2000. — 02 дек. — // Document HTML. — http://www.ng.ru/ideas/2000-12-02/8_journalist.html.
3. *Зарецкая Е. Н.* Риторика: теория и практика речевой коммуникации. — 4-е изд. — М., 2002.
4. *Засурский Я. Н.* Уровень исследований в новых условиях // Портал научных исследований СМИ и методик журналистского образования. — 2006. — 30 сент. // Document HTML. — <http://www.mediascope.ru>.
5. *Калабин А. А.* Управление голосом. — М., 2006.
6. *Князев А.* Основы тележурналистики и телерепортажа: учеб. пособие. — Бишкек, 2001.
7. Мастерство эфирного выступления: учеб. пособие / *Б. Д. Гаймакова, С. К. Макарова, В. И. Новикова, М. П. Оссовская.* — М., 2004.
8. *Муратов С. А.* Телевизионное общение в кадре и за кадром: учеб. пособие. — М., 2003.
9. *Поляков М. К.* Роль и значение дисциплины «сценическая и экранная речь» в профессии диктора, ведущего телевидения // Професійна освіта в галузі кіно-, телемистецтва: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., 13–14 груд. 2007 р. — Луганськ, 2007.
10. *Саруханов В. А.* Азбука телевидения: учеб. пособие. — М., 2003.
11. *Сікорська З. С.* Морфологічні помилки у професійному мовленні // Професійна освіта в галузі кіно-, телемистецтва: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., 13–14 груд. 2007 р. — Луганськ, 2007.
12. *Сценическая речь: учебник / Под ред. И. П. Козляниновой и И. Ю. Промптовой.* — 4-е изд., испр. — М., 2006.